

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.7>

**Костицький В. В.,**

доктор юридичних наук, професор,  
академік Національної академії правових наук України,  
професор

Київського національного університету імені Тараса Шевченка  
ORCID: 0000-0003-1692-9810

**Богун В. П.,**

кандидат юридичних наук

**Микитюк М. А.,**

доктор юридичних наук, професор, професор спеціальної кафедри № 1  
Інституту Управління державної охорони України  
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

## **РОЛЬ ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

### **THE ROLE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE CLIMATE POLICY**

*В умовах зростання ваги та значення громадянського суспільства в розвинутих державах природно зростає його вага як чільного суб'єкта формування і реалізації кліматичної політики. Остання стає дедалі більше децентралізованою, відкритою, доступною для моніторингу й оцінки та перестає сприйматися як елемент винятково державної діяльності, відокремленої від діяльності громадськості. Організації громадянського суспільства, активісти та рухи за кліматичну справедливість відіграють важливу роль у глобальному управлінні кліматом, інформуючи широку громадськість та представляючи маргіналізовані та вразливі верстви населення. Громадяни та їх об'єднання в різних країнах стали активніше висловлювати свої занепокоєння щодо дій або, радше, бездіяльності держав щодо кліматичних цілей, скорочення викидів вуглецю та субсидій на викопне паливо. При цьому форми вираження цих думок стають дедалі більш організованішими, упорядкованішими та системнішими. Кліматична активність може бути використана як канал, через який буде почуто голос громадянського суспільства щодо шляхів подолання кліматичної кризи. Завдяки активній участі інституцій громадянського суспільства на міжнародному й на національному рівнях управління складається феномен багаторівневої кліматичної політики; остання набуває поліцентричного та неетатистського характеру, поступово втрачаючи риси монопольного державоцентризму. Кліматична політика здійснювана на найближчому для громадян управлінському щаблі та з безпосереднім залученням останніх буде більш ефективною та інклюзивною, такою, що відповідатиме засадам партисипаторної демократії та ширшому суспільному консенсусові з актуальних і перспективних проблем здійснення кліматичної політики.*

**Ключові слова:** громадянське суспільство, інституції громадянського суспільства, кліматична політика, екологічна політика, сучасність держави, екологічна держава, господарська діяльність.

*As the authority and importance of civil society in developed countries grows, its role as a leading actor in the formation and implementation of climate policy naturally increases. The latter is becoming more decentralized, open, accessible for monitoring and evaluation and is no longer perceived as an element of exclusively state activity, separated from the activities of the public. Civil society organizations, activists, and climate justice movements play an important role in global climate management, informing the general public and representing marginalized and vulnerable segments of the population. Citizens and their associations in different countries have become more active in expressing their concerns about the actions or, rather, omission of states regarding climate goals, reducing carbon emissions, and subsidies for fossil fuels. At the same time, the forms of expression of these opinions are becoming more and more organized, ordered, and systematic. Climate activism can be used as a channel through which the voice of civil society will be heard on ways to overcome the climate crisis. Thanks to the active participation of civil society institutions at the international and national levels of governance, the phenomenon of multilevel climate policy is developing; the latter is acquiring a polycentric and non-statist character, gradually losing the features of monopolistic state-centrism. Climate policy implemented at the administrative level closest to citizens and with the direct involvement of the latter will be more effective and inclusive, one that will meet the principles of participatory democracy and a broader public consensus on current and promising problems of implementing climate policy.*

**Key words:** *civil society, civil society institutions, climate policy, environmental policy, modernity of state, ecological state, economic activity.*

**Вступ.** Аналіз участі інституцій громадянського суспільства у формування та реалізації кліматичної політики за сучасних умов демонструє нерівномірність такої участі, що детермінується різним ступнем розвиненості відповідних структур громадянського суспільства, різним рівнем відкритості профільних органів публічної влади до впливу на них з боку цих інституцій, численними юридичними та позаюридичними чинниками. Так, відносно слабша інституційна спроможність окремих держав у сфері проведення проактивної кліматичної політики може компенсуватися активізацією інституцій громадянського суспільства, що здатні доповнювати спроможність держав у цій сфері, успішно збираючи інформацію про стан клімату, сприяючи громадянській просвіті в цій сфері та навіть ведучи переговори на міжнародному рівні. Таким чином, м'яка адміністративна спроможність може дозволити «прямий» доступ інституціям громадянського суспільства до найвищих рівнів формування та реалізації кліматичної політики. Такий сценарій поки що видається суто гіпотетичним, проте аж ніяк не нездійсненним на практиці, що обіцяє порушити в недалекому майбутньому питання про межі державного суверенітету у зв'язку з активізацією горизонтальних управлінських відносин і ширшого залучення до них інституцій громадянського суспільства в умовах розвитку діалогу влади та інституцій громадянського суспільства.

**Стан дослідження проблеми.** У сучасній науковій літературі чітко показано зростання ролі неурядових організацій, ринків і в цілому громадянського суспільства, їхнього впливу на вироблення та реалізацію кліматичної політики на всіх управлінських рівнях. У зв'язку з цим у зарубіжній правовій науці розробляються поняття багаторівневого кліматичного управління, що ґрунтується на принципі субсидіарності, який запобігає ухваленню рішень лише на одному рівні публічної влади та тому, що політика впроваджується на неадекватному територіальному й інституційному рівнях. Цей же принцип передбачає розподіл відповідальності між різними рівнями публічної влади, з наданням консультативно-дорадчих повноважень та забезпеченням широкої участі всіх основних зацікавлених сторін в управлінні цим напрямом державної політики, через безперервний процес переговорів і використання набору механізмів участі, що має вагоме значення для подальшого інституційно-правового розвитку партисипаторної демократії. Означені проблеми були предметом дослідження українських вчених Г. Анісімової, А. Гетьмана, І. Каракаша, В. Костицького, П. Кулинич, С. Кравченко, М. Краснової, Н. Малишевої, С. Романко, Ю. Шемшученка.

**Метою статті** є дослідження перспектив розширення участі громадянського суспільства і його складових елементів у формуванні та реалізації державної кліматичної політики.

**Виклад основного матеріалу.** Для наднаціональних організацій, таких, як Європейська комісія чи Європейський парламент, загальні стандарти діяльності у сфері сталого розвитку та відповідно гарантії екологічних і кліматичних прав людини і усього суспільства можуть бути частково розглянуті через програми структурних реформ, які спрямовані на сприяння урядам та іншим органам державного сектору зміцнювати довіру і впевненість у траєкторії сучасного життя, запроваджувати найкращі практики та інформувати про довгострокові високоякісні політичні рішення у сфері кліматичної політики.

Крім того, як демонструє співставлення державної кліматичної політики та результатів соціологічних досліджень громадської думки у цій сфері, існує явна розбіжність між позиціями інституцій громадянського суспільства та держав щодо зміни клімату та того, як цю проблему слід вирішувати. В основі такої розбіжності лежить недостатня комунікація між громадянами та державними суб'єктами, що часом призводить навіть до відсутності підтримки з боку громадськості процесів формування та реалізації кліматичної політики держави. Щоб збільшити підтримку нової та існуючої політики та ініціатив, пов'язаних із зміною клімату, і забезпечити захист фундаментальних екологічних і кліматичних прав людини, держава повинна докладати спільних зусиль для взаємодії з громадськістю під час формування, впровадження, застосування та моніторингу кліматичної політики. Це сприятиме прозорості та підзвітності в процесі прийняття рішень і може бути важливим фактором формування кліматично інклюзивного суспільства, тобто громадянства і суспільства, більш залучених до формування і реалізації кліматичної політики, аніж ми спостерігаємо сьогодні. Участь громадськості дозволяє різноманітним ідеям, перспективам і цінностям впливати на формування та реалізацію політики, роблячи політику більш ефективною та стійкою.

Дійсно, залучення громадськості до ініціатив щодо кліматичних заходів може підвищити обізнаність громадськості, розуміння та «причетність» до проблем. Це також може сприяти співробітництву та взаємодії між різними секторами громадянського суспільства та іншими зацікавленими сторонами, що призведе до більш комплексного та інтегрованого підходу до кліматичних заходів. Тому зараз участь інституцій громадянського суспільства є найважливішою ознакою сучасності держави [22], яка в умовах нинішніх глобальних викликів не може не бути

екологічною державою, яка спроможна виконати один із своїх основних обов'язків перед людиною і соціумом – гарантувати реальність права на сприятливе для життя довкілля [23]. Очевидно, що вкрай важливо віддати пріоритет участі громадськості в зусиллях боротьби зі змінами клімату, оскільки це допоможе створити більш стійке майбутнє для всіх.

Означені позиції нині заохочує та підтримує Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Правила такої участі здебільшого інкорпоровано в екологічне законодавство як на національному, так і на міжнародному рівнях через Цілі сталого розвитку ООН. Однак сьогодні дедалі частіше можна почути про необхідність переосмислити та змінити існуючі формати участі громадськості, щоб заохотити тіснішу співпрацю між усіма зацікавленими сторонами в процесах прийняття екологічних рішень, включаючи й зміну клімату. Зокрема, з огляду на зростання глобальних екологічних протестів, включаючи акції громадянської непокорі, пов'язані зі зміною клімату, більше уваги слід приділяти тому, як громадськість залучається до прийняття рішень щодо клімату суверенними державами, та що слід зробити, аби зробити таку участь більш ефективною та впливовою.

Крім того, в науковій літературі використовується термін «участь громадськості» як синонім участі громадян і участі громади [1, р. 216–224], а також інститутів громадянського суспільства. При цьому визнається, що існують різні типи, форми та рівні участі, які можна розмістити у структурах взаємодії між урядом і громадськістю, починаючи від інформування та вислуховування, з одного боку, до прийняття і реалізації спільно узгоджених рішень, з іншого [2]; при цьому між цими підходами має бути включений ще й діалог між державою, інститутами громадянського суспільства і людиною у формі дебатів, можливості надання аналітичних матеріалів, дискусій і слухань, у тому числі і в засобах масової інформації, конференцій, парламентських слухань. Важливими аспектами справжньої участі інституцій громадянського суспільства у формуванні і реалізації кліматичної політики є можливість для залучених громадян дійти до спільного розуміння проблем і потенційних рішень, і разом із цим змінити (за потреби) свою думку протягом процесу, замість того, щоб просто обмінюватися чи слухати інші погляди [2].

Сьогодні участь громадськості у формуванні і реалізації державної кліматичної політики є невід'ємною частиною загальних стандартів демократичного суспільства та міжнародного права у сфері довкілля. Так, особливою вимогою Європейської спільноти у контексті кліматичної політики є впровадження відповідно до національних правил багаторівневого кліматичного та енергетичного діалогу як на етапі формування політики, так і в процесі оцінки прогресу (результатів) [3].

Низка подій на регіональному рівні також посприяла подальшій розробці та введенню в дію принципу громадської участі протягом останніх 20 років. По-перше, регіональні суди з прав людини встановили зв'язок між цим принципом та політичними і громадянськими правами, особливо правом на участь, які захищені міжнародним гуманітарним правом [4, р. 80]. Крім того, цей принцип було включено до кількох регіональних екологічних угод. У цьому відношенні регіональна угода, яка найкраще йде у визначенні та реалізації принципу участі громадськості, це Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя (Орхуська конвенція), яка була прийнята в 1998 р. під егідою Європейської економічної комісії ООН [5].

Аргументи політиків, громадських діячів, але передусім учених щодо важливості участі інституцій громадянського суспільства у формуванні та реалізації кліматичної політики можна згрупувати у дві великі групи. По-перше, вчені стверджують, що участь інституцій громадянського суспільства у державному урядуванні дає знання для підвищення спроможності розв'язувати проблеми, що, у свою чергу, призводить до більш ефективної та дієвої реалізації політики [19]. Ця роль особливо важлива в країнах із слабкою спроможністю систем державного управління. Тут на перший план може вийти роль громадських структур у визначенні проблем, зборі наукових даних і дослідженні політики. Друга група аргументів базується на твердженнях про те, що участь інституцій громадянського суспільства у формуванні і реалізації кліматичної політики підтримує демократичні цінності, сприяючи більш інклюзивній та обдуманій формі прийняття рішень щодо державної політики. Це, у свою чергу, може посилити громадську підтримку кліматичної політики та зменшити політичні конфлікти. Наприклад, недержавні суб'єкти можуть висловити думку недостатньо представленим групам, тим самим легітимізуючи та підтверджуючи політичні рішення та покращуючи демократичну якість державного устрою [7, р. 764–788]. Ці нормативні виміри часто є компонентом ширших дискусій щодо розвитку спільноти та поглиблення демократії [6]. Наполягаючи на механізмах моніторингу та консультацій із зацікавленими сторонами, інституції громадянського суспільства також можуть сприяти створенню офіційних механізмів підзвітності в системі управління [8, р. 439–449].

Передбачувані переваги участі громадськості у кліматичній політиці пов'язані з легітимністю [9, р. 116–125] та справедливістю процесів і результатів планування, більшою обізнаністю громад про кліматичні та пов'язані з ними господарсько-економічні проблеми, які вирішуються за допомогою плану чи політики, тобто навчання та розширення можливостей, більшої готовності до співпраці та діалогу

громади [10, р. 399–415]. Зокрема, у зв'язку з кліматичною кризою [11] і пов'язаними з нею потребами суспільної трансформації [12] участь громадськості може розглядатися як умова успіху у трансформації суспільств у бік кліматичної стійкості та вуглецевої нейтральності шляхом прийняття рішень на різних рівнях.

Наприклад, однією з головних цілей молодіжного кліматичного руху є значно вищі кліматичні амбіції та швидші дії щодо пом'якшення наслідків [13, р. 945–951; 14]. Можна погодитись з думкою щодо участі молоді у реалізації кліматичної політики: без постійних страйків молоді та пов'язаних із ними закликів до посилення кліматичних заходів стратегії країн щодо пом'якшення наслідків кліматичної кризи навряд чи були б такими амбітними. Так, рішення Федерального конституційного суду Німеччини про те, що країна повинна надати більш чіткі плани щодо скорочення викидів парникових газів до 2030 р. замість 2050 р., вважається великою перемогою для кліматичних активістів [15]. Подібним чином можна припустити, що участь громадськості у кліматичних заходах призведе до більш амбітної адаптації, оскільки люди, які перебувають у групі ризику та постраждали від кліматичних впливів, можуть бути більшою мірою зацікавленими в плануванні кліматичної стійкості та адаптації.

По суті, кліматична політика, що характеризується широким залученням до неї недержавних акторів, виступає в ролі локомотива розвитку державно-приватного партнерства у сфері господарювання тих суб'єктів, діяльність яких впливає на зміни клімату [16, р. 297–325]. Ця тенденція видається цілком закономірною, оскільки неурядові та некомерційні організації, пов'язані з бізнесом, такі, як торгові палати чи торгові асоціації, також є організаційно-інституційними формами громадянського суспільства [17, р. 36–65]. Адже зміна клімату є типовим прикладом складної багаторівневої екологічної проблеми, де пом'якшення наслідків та адаптація вимагають різноманітності суб'єктів, зокрема і господарюючих, на економічній активності яких позначається кліматична проблема [16, р. 297–325].

Дуже важливим є те, що розуміння і визнання зміни клімату стало доконаним фактом і сприймається як такий державними та недержавними суб'єктами [24], у багатьох випадках роль інституцій громадянського суспільства, зокрема господарюючих суб'єктів та їхніх об'єднань, змінилася від ролі критичних агентів, які здійснюють тиск на уряд, вимагаючи визнання проблеми та реалізації політики, до повноправних партнерів держави і бізнесу, які розробляють і впроваджують стратегії, не загрожуючи легітимності кліматичної політики, а будучи додатковим фактором її суспільної легітимізації [18, р. 329–346]. Саме тому останнім часом в зарубіжній юридичній науці дедалі більше уваги приділяється

взаємозалежності між громадянським суспільством і державою, а також інституційним відносинам, що розвиваються на різних рівнях кліматичного управління. Держава може керувати «через» громадянське суспільство, але це також нагадує нам, що громадянське суспільство постійно транслює, інтерпретує та чинить опір державній політиці. Такі міркування спонукають нас вийти за межі простої подвійної системи потужної (але незграбної) держави проти безсилої (але гнучкої та інноваційної) громадянського суспільства. Це свідчить про те, що, хоча інституції громадянського суспільства стали важливими дійовими особами у формуванні та формулюванні проблем і рішень у зв'язку зі зміною клімату [19, р. 365–387; 20, р. 62–78;], їхня роль і значення можуть бути ще складнішими.

Крім того, дослідники часто порівнюють силу громадянського суспільства з інституційною спроможністю держави в різних країнах, зазвичай зображуючи такі країни, як, наприклад, Фінляндія, з надзвичайно сильним громадянським суспільством, або такі країни, як Індонезія та певною мірою Індія, з набагато слабшим громадянським суспільством. Розуміння суб'єктами громадянського суспільства свого впливу на політику зміни клімату може бути найсильнішим не в країнах, де інституції громадянського суспільства добре організовані та забезпечені ресурсами (Фінляндія), а скоріше в тих, де адміністративний потенціал держави у цій сфері суспільних відносин є слабшим (Індонезія та Індія), залишаючи більше простору для маневру інституцій громадянського суспільства. Таким чином, коли нова політична проблема потрапляє в національну політичну та адміністративну систему з глобального політичного поля, у державах із слабкою адміністративною спроможністю організації громадянського суспільства беруть на себе частину обов'язків, які держава виконувала б у країні з більшою адміністративною спроможністю. При цьому самосприйняття активістами громадянського суспільства свого впливу в цьому відношенні є ознакою, про яку мало відомо в контексті кліматичної політики громадянського суспільства, і тим більше через призму порівняння між контекстами Глобального Півдня та Глобальної Півночі [21, р. 413]. У цьому сенсі зміцнення інституцій громадянського суспільства означатиме зміцнення їх компенсаторної ролі щодо участі держави (слабкої чи недієздатної) у формуванні та реалізації сучасної кліматичної політики.

Отже, завдяки активній участі інституцій громадянського суспільства на міжнародному й на національному рівнях управління складається феномен багаторівневої кліматичної політики; остання набуває поліцентричного та неетатистського характеру, поступово втрачаючи риси монопольного державоцентризму. За переконанням багатьох фахівців, вважається, що кліматична політика здійснювана

на найближчому для громадян управлінському щаблі та з безпосереднім залученням останніх буде більш ефективною та інклюзивною, такою, що відповідатиме засадам партисипаторної демократії та ширшому суспільному консенсусові з актуальних і перспективних проблем здійснення кліматичної політики.

Впливаючи на кліматичну політику, окремі суб'єкти громадянського суспільства можуть переслідувати власні короткострокові інтереси, видаючи їх за загальнонаціональні. Тому як позитивний момент у кліматичній політиці може розцінюватися не просто збільшення ваги інституцій громадянського суспільства в її формування та проведення, а в тому, на що вона спрямовується. Такий її напрям повинен корелювати із загальнонаціональними інтересами і цілями, закріпленими у відповідних державних стратегічних документах кліматичного профілю.

**Висновки.** В умовах зростання ваги та значення громадянського суспільства в розвинутих державах природно зростає його вага як чільного суб'єкта формування і реалізації кліматичної політики. Сучасна держава стає дедалі більше децентралізованою, відкритою, доступною для моніторингу й оцінки та перестає сприйматися як елемент винятково державної діяльності, відокремленої від діяльності громадянськості, що можна розглядати не тільки як ознаку

сучасності держави, але й обов'язковий елемент екологічної держави.

Разом з тим, аналіз участі інституцій громадянського суспільства у формування та реалізації кліматичної політики за сучасних умов показує нерівномірність такої участі, що детермінується різним ступенем розвиненості відповідних структур громадянського суспільства, різним рівнем відкритості профільних органів публічної влади до впливу на них з боку цих інституцій, численними юридичними та позаюридичними чинниками. Так, відносно слабка інституційна спроможність окремих держав у сфері проведення проактивної кліматичної політики може компенсуватися активізацією інституцій громадянського суспільства, що здатні доповнювати спроможність держав у цій сфері, успішно збираючи інформацію про стан клімату, сприяючи громадянській просвіті в цій сфері та навіть ведучи переговори на міжнародному рівні. Тобто, слабка адміністративна спроможність допускає «прямий» доступ інституціям громадянського суспільства до найвищих рівнів формування та реалізації кліматичної політики, однак наразі такий висновок видається ще суто гіпотетичним, але аж ніяк не нездійсненним на практиці, що обіцяє в недалекому майбутньому реалістичність ширшого залучення інституцій громадянського суспільства до формування і реалізації кліматичної політики.

#### Список використаних джерел:

1. Arnstein S.R. A ladder of citizen participation. *J Am Plan Assoc.* 1969. Vol. 35. P. 216–224.
2. European Urban Knowledge Network What is Public Participation? (2021) URL: <https://www.eukn.eu/policy-labs/policy-lab-for-cy-public-participation-in-the-development-process/general-introduction/what-is-public-participation/>.
3. Інформаційна довідка щодо участі громадськості у формуванні та реалізації державної кліматичної політики в державах-членах ЄС. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33073.pdf>.
4. Duvic-Paoli L.-A. The Status of the Right to Public Participation in International Environmental Law: An Analysis of the Jurisprudence. *Yearbook of International Environmental Law.* 2012. Vol. 83. P. 80–105.
5. Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998). URL: <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>.
6. Baker S., Chapin F.S. Going beyond “it depends:” the role of context in shaping participation in natural resource management. *Ecology and Society.* 2018. Volume. 23. Issue 1. <https://par.nsf.gov/servlets/purl/10085156>.
7. Bäckstrand K., Kuypers J. The Democratic Legitimacy of Orchestration: the UNFCCC, Non-state Actors and Transnational Climate Governance. *Environmental Politics.* 2017. Vol. 26(4). P. 764–788.
8. Bernauer & Gampfer Effects of civil society involvement on popular legitimacy of global environmental governance. *Global Environmental Change.* 2013. Vol. 23(2). P. 439–449.
9. Schroeter R., Scheel O., Renn O., Schweizer P. J. Testing the value of public participation in Germany: theory, operationalization and a case study on the evaluation of participation. *Energy Research & Social Science.* 2016. Vol. 13. P. 116–125.
10. Burton P., Mustelin J. . Planning for climate change: is greater public participation the key to success? *Urban Policy Res.* 2013. Vol. 31. P. 399–415.
11. IPCC. Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA (2013). URL: <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/>.
12. IPCC. Global warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the Impacts of Global Warming of 1.5°C Above Pre-Industrial Levels and Related Global Greenhouse Gas Emission Pathways, in the Context of Strengthening the Global Response to the Threat of Climate Change, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA (2018). URL: [https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2022/06/SR15\\_Full\\_Report\\_HR.pdf](https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2022/06/SR15_Full_Report_HR.pdf).
13. Bandura A., L. Cherry. Enlisting the power of youth for climate change. *Am Psychol.* 2020. Vol. 75. P. 945–951.
14. Trihartono A., Viartasiwi N., Nisya C. The giant step of tiny toes: youth impact on the securitization of climate change. URL: [https://repository.unej.ac.id/bitstream/handle/123456789/99160/F.%20ISIP\\_Prosiding\\_Agus%20Trihartono\\_The%20giant%20step%20of%20tiny%20toes.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://repository.unej.ac.id/bitstream/handle/123456789/99160/F.%20ISIP_Prosiding_Agus%20Trihartono_The%20giant%20step%20of%20tiny%20toes.pdf?sequence=1&isAllowed=y).

15. Eddy M. German High Court Hands Youth a Victory in Climate Change Fight New York Times (2021). URL: <https://www.nytimes.com/2021/04/29/world/europe/germany-high-court-climate-change-youth.html>.
16. Lemos M.C., Agrawal A. Environmental Governance. *Annual Review of Environment and Resources*. 2006. Vol. 31(1). P. 297–325.
17. Vormedal I. The Influence of Business and Industry NGOs in the Negotiation of the Kyoto Mechanisms: The Case of Carbon Capture and Storage in the CDM. *Global Environmental Politics*. 2008. Vol. 8. P. 36–65.
18. Gough C., Shackley S. The Respectable Politics of Climate Change: The Epistemic Communities and NGOs'. *International Affairs*. 2001. Vol. 77. P. 329–346.
19. Newell P., Pattberg P., Schroeder H. Multiactor Governance and the Environment. *Annual Review of Environment and Resources*. 2012. Vol. 37. P. 365–387.
20. Davidson, S.L. & de Loe, R.C. (2016), 'The Changing Role of ENGOs in Water Governance: Institutional Entrepreneurs?' *Environmental Management*. 2016. Vol. 57. P. 62–78.
21. Luhtakallio E., Ylä-Anttila T. and Lounela A. How do civil society organizations influence climate changepolitics? Evidence from India, Indonesia, and Finland. *Journal Of Civil Society*. 2022. Vol. 18. № 4. P. 410–432.
22. V. Kostytsky, Sociological and Legal problems of formation of Ecological state. «Problems of Environmental Law Theory : collective monograph» / V. Kostytsky, A.P. Getman, H.V. Anisimova, Y.A. Getman, etc. ; edited by Prof. V. Kostytsky//. Lviv-Torun : Liha-Pres, 2020. 112 p.
23. Костицький В.В. Забезпечення екологічної безпеки чи забезпечення сприятливого довкілля: теоретико-правове обґрунтування призначення сучасної екологічної держави. / Костицький В.В.// Екологічне право, 2020, № 2, С. 29–33. (Фахове видання. Index Copernicus ).
24. Костицький В.В. Про значення Паризької кліматичної угоди у розвитку теорії екологічного права/ Костицький // Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах: матеріали круглого столу, присвяченого 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Шелестова В.С. (м. Харків, 22 лют. 2024 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. зем. та аграр. права, Каф. Екол. права. Харків: Право, 2024. С. 56–60.